

RADIO HERRIJZEND NEDERLAND

Gidi Verheijen

De meeste verzamelaars kennen het radiostation Herrijzend Nederland. Toestellen met dit station op de schaal zijn bijzonder in trek.

Dit artikel verwijst naar bronnen die de geschiedenis van het station in meer detail beschrijven, het behandelt minder bekende feiten uit die geschiedenis en geeft een beschrijving van radiotoestellen met Herrijzend Nederland op de afstemschaal.

Het is algemeen bekend dat Herrijzend Nederland programma's heeft gemaakt en uitgezonden van oktober 1944 tot januari 1946, maar minder bekend is dat de uitzendingen maar tot juli 1945 vanuit Eindhoven kwamen. Afstemschalen tonen alleen de golflengtes die tot juli 1945 in Eindhoven gebruikt werden (420 en 435/437 meter).

De geschiedenis van het radiostation Herrijzend Nederland

Al in de beginjaren van de oorlog begon een groepje medewerkers van het Philips Natuurkundig Laboratorium in Strijp (Eindhoven) met de bouw van een radiozender. De gedachte was dat de bezetter bij zijn uiteindelijke aftocht alle radiozenders onklaar zou maken, zodat ons land na de verwachte bevrijding niet meer over radiozenders zou beschikken. Een van de drijvende krachten achter de ontwikkeling van de radiozender was Philips-medewerker Cor Gehrels, die het gebruik van de zender helaas niet heeft mogen beleven. Hij werd namelijk in juni 1943 wegens hulp aan geallieerde piloten opgepakt en later gedeporteerd. Hij overleed in maart 1945 in een Duits concentratiekamp. De radiozender werd overigens gebouwd onder de ogen van de Duitsers, die nooit argwaan kregen en het verhaal dat de apparatuur bestemd was voor het testen van zendbuizen voor zoete koek slikten.

Diverse boeken en artikelen over de geschiedenis van de radio-omroep tijdens WO II besteden aandacht aan de achtergronden en het wedervaren van de zender Herrijzend Nederland [1-4]. Het boek Hier Radio Oranje van H.J. van den Broek maakte op mij de meeste indruk. De schrijver, met de rang van kapitein in het Nederlandse leger, was nauw betrokken bij de dienst van Radio Oranje in Londen en werd in de verwachting van de bevrijding door de regering in Londen naar ons land gestuurd om daar een radiozender in de lucht te (doen) brengen. De laatste hoofdstukken van zijn boek geven een gedetailleerde en sfeervolle inkijk in de aanloop naar de radiozender Herrijzend Nederland en de verdere geschiedenis.

Onmiddellijk na de bevrijding van Eindhoven op 18 september 1944 wordt koortsachtig gewerkt aan de realisatie van de radiozender, die op voorstel van een Philips-medewerker de naam Herrijzend Nederland krijgt. In het Philips Ontspanningsgebouw worden een studio en kantoren voor de medewerkers van de radiozender ingericht. Herrijzend Nederland zal een eigen programma verzorgen, gericht op bevrijd en op nog bezet gebied, met nieuws en muziek en zal daarnaast ook uitzendingen van Radio Oranje relayeren (uitzendingen vanuit Londen op 1500 meter). Om geen kostbare tijd te verliezen wordt de zender niet naar een andere plek verhuisd, maar opgesteld in het laboratorium waar deze is ontwikkeld.

De proefuitzendingen beginnen op 29 september, met een laatste repetitie op maandag 2 oktober, op de golflengte 420 meter, vlakbij de golflengte van 415 meter waarop door de Duitsers gecontroleerde uitzendingen vanuit Hilversum plaatsvinden.

De gekozen golflengte blijkt achteraf geen goede greep. Herrijzend Nederland ondervindt namelijk storing door buitenlandse stations, vooral in de avonduren. Na enkele proefnemingen en veldmetingen vinden vanaf zondag 17 december 1944 de uitzendingen plaats op de golflengte 435 meter. Dat leidt tot een enorme verbetering van de ontvangst, niet alleen in het binnenland maar ook in het buitenland, waaronder Londen, waar de Nederlandse regering zetelt en vanwaar Radio Oranje uitzendt.

Pas op de dag voor Kerstmis komt er een telefonisch bezwaar tegen de gewijzigde golflengte van de zijde van de Chief Signals Officer van het Hoofdkwartier van de 21e legergroep uit Brussel. Het bezwaar lijkt meer formalistisch dan gebaseerd op concrete problemen met de nieuwe golflengte. De leiding van Herrijzend Nederland wil niet terug naar de oude golflengte en legt daarom de zender plat. Kort daarna meldt de Chief Signals Officer zich weer en zegt wel te kunnen leven met uitzendingen op een golflengte van 437 meter. Vanaf dat moment zendt radio Herrijzend Nederland uit op de iets hogere golflengte van 437 meter. De zender is op die dag minder dan één uur uit bedrijf geweest.

Een tijd later (maart 1945) zijn er meldingen, met name vanuit Amsterdam, dat de uitzendingen van Herrijzend Nederland gepaard gaan met een hinderlijke fluittoon. De veroorzaker is het Zwitserse radiostation Sottens, dat op ongeveer dezelfde golflengte uitzendt. Veranderen van golflengte is echter geen optie, omdat alle plaatsen in de ether bezet blijken.

De hiervoor genoemde golflengtes van Herrijzend Nederland (420 en 435/437 meter) zijn terug te vinden op diverse versies van afstemschalen van radiotoestellen uit de periode 1944-1945.

Herrijzend Nederland op afstemschalen

Na de bevrijding kampt Nederland, ook het bevrijde gebied, met een ernstig tekort aan elektriciteit. Voor de stad Eindhoven is aanvankelijk maar 1400 kW (later 2000 kW) ter beschikking, waarvan de radiozender Herrijzend Nederland ruim 50 kW voor zijn rekening neemt. Elk Eindhoveners huishouden mag aanvankelijk maar op 30 watt (in het hartje van de winter op 125 watt) rekenen. Dat maakt het luisteren naar Herrijzend Nederland tot een lastige zaak. Tegen die achtergrond ontwikkelt Philips de radio-ontvanger 37A (Luistervink) met een zeer laag energieverbruik. Het toestel is slechts geschikt voor één golflengte, die met een trimmer ingesteld kan worden op 437 meter, de golflengte van Herrijzend Nederland. Het is een simpel toestel met alleen een knop voor de volumeregeling, geen aan/uit-schakelaar, geen afstemknop en begrijpelijkerwijze ook geen afstemschaal. Hoewel de Luistervink dus geen afstemschaal heeft, mag dit toestel natuurlijk niet in dit overzicht ontbreken.

Philips 37A (Luistervink), ontwikkeld voor het beluisteren van de zender Herrijzend Nederland. De ontvanger is vast ingesteld op Radio Herrijzend Nederland. Een afstemknop, afstemschaal en aan/uit-schakelaar ontbreken. Foto: John Hupse.

De N.V. Philips zonnenevens op middelen om in de bestaande behoeften te voorzien. Haar ingenieurs ontwierpen een ontvanger-toestelletje, dat slechts 9 Watt per uur verbruikte en dan tevens nog het voordeel bood van een leeslampje, dat van die 9 Watt er 3 voor zijn rekening nam. Het was een toestelletje, dat men niet op verschillende stations kon afstemmen; alleen „Herrijzend Nederland” was er mee te horen.

Fragment uit "Hier Radio Oranje" (pag. 297) over de ontwikkeling van de radio-ontvanger, die later de typeaanduiding 37A en de naam Luistervink krijgt. Latere beschrijvingen van de Luistervink noemen overigens iets hogere energieverbruiken.

Een uitgebreide beschrijving van de verschillende uitvoeringen van de Philips 37A is te vinden in het RHT67 (1993) door W. Martens. Het artikel gaat er overigens ten onrechte van uit dat de ontvanger oorspronkelijk bedoeld was voor de ontvangst van de zender Hilversum op 415 meter. Een paar jaar later corrigeert G. Luten in een korte bijdrage in het RHT78 (1996) wel de naam van de zender (Herrijzend Nederland in plaats van Hilversum), maar niet de golflengte van 415 meter (in 420 en 435/437 meter).

Nadat de zender Herrijzend Nederland de uitzendingen vanuit Eindhoven staakt (juli 1945, zie later), trimmen veel gebruikers de Luistervink om naar Hilversum 1 (415 meter). Later komen middelen beschikbaar om ook te kunnen luisteren naar Hilversum 2 op 301,5 meter.

Het zal niet verbazen dat de zender Herrijzend Nederland alleen wordt aangetroffen op afstemschalen van toesteltypes die na de bevrijding in Nederland (Eindhoven) of België (Leuven) zijn gemaakt en die bestemd waren voor luisteraars in Nederland (en België). Voor exporttoestellen was de zender Herrijzend Nederland immers niet relevant. Alle toestellen met Herrijzend Nederland op de schaal zijn gerelateerd aan de Philips 208U, behalve een tweetal in België gebouwde types. Deze uitzonderingen betreffen een late uitvoering van de Philips 204U en de daarvan afgeleide, eveneens late, uitvoering van de NSF H126U.

Hierna volgt een beschrijving van alle types met het radiostation Herrijzend Nederland op de afstemschaal. Deze gegevens zijn uitsluitend gebaseerd op een inventarisatie van een groot aantal toestellen in verzamelingen. Graag wil ik alle verzamelaars die hieraan meegewerkt hebben bedanken. Met name ben ik de verzamelaars erkentelijk die voor dit onderzoek hun toestel(len) hebben uitgekast om de informatie aan de onderrand van de afstemschaal zichtbaar te maken.

Philips 204U en NSF H126U

De Philips 204U en de NSF H126U zijn geschikt voor de ontvangst van de middengolf en kortegolf en elektrisch gelijk. Beide types zijn voor het eerst in 1941 gebouwd, zowel in Nederland als in België. Na de bevrijding van het zuiden van ons land zijn ze weer in productie genomen, voor zover mij bekend alleen in België, echter met een aan de tijd aangepaste afstemschaal (met o.a. Herrijzend Nederland).

Late uitvoering van de Philips 204U, gebouwd in Leuven (B), met op de afstemschaal de zender Herrijzend Nederland. Op het logo op de afstemschaal en het typeplaatje na is het uiterlijk van de eveneens in België gebouwde late uitvoering van de NSF H126U gelijk aan dat van deze Philips 204U. Foto: Hugo Sneyers (B).

De verschillen betreffen het typeplaatje en het logo op de afstemschaal (zie foto's). Beide types dragen links onder op de afstemschaal

de identificatie en bestemmingsaanduiding 204 Be-Holl-Eng en rechts onder het codenummer A3 217 21.0. Een schaalnummer rechtsonder ontbreekt.

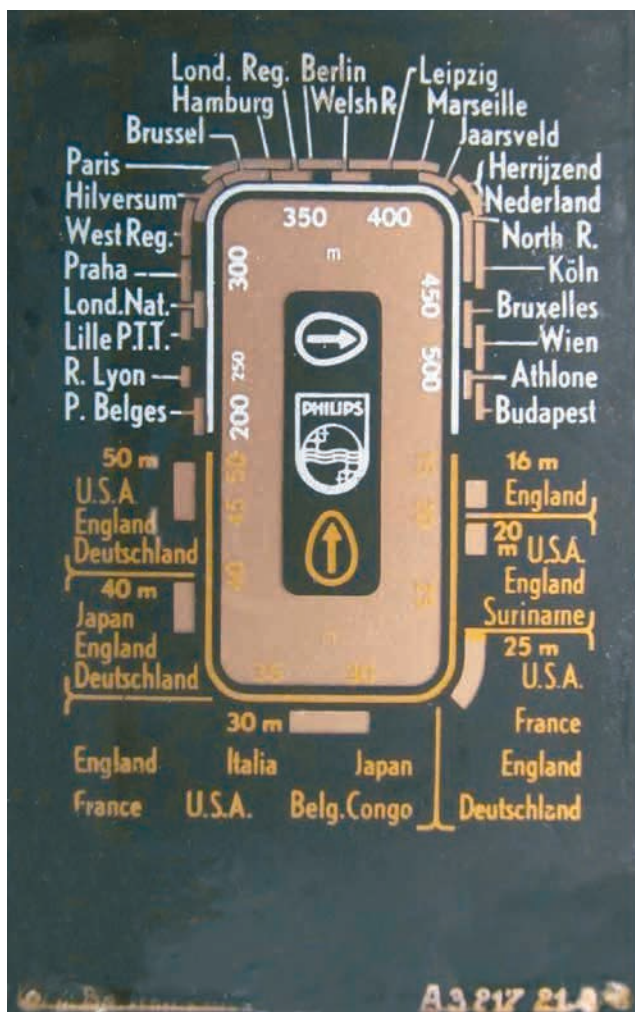
Bijzonder is dat de afstemschalen van de 204U en H126U gekleurd zijn. De afstemschalen van alle andere toesteltypes met Herrijzend Nederland op de schaal zijn niet in kleur uitgevoerd.

Het midden van het balkje bij de zender Jaarsveld staat bij de golflengte 415 meter. Dat is een van de golflengtes waarop in die tijd de door de Duitsers gecontroleerde uitzendingen plaatsvinden. Bij Herrijzend Nederland staat het midden van het balkje bij 435/437 meter, de golflengte die de zender sinds december 1944 gebruikt. De toestellen dateren daarom waarschijnlijk van begin 1945.

Van de Philips 203U (met langegolf en middengolf i.p.v. middengolf en kortegolf), die ook al in 1941 werd gebouwd, zijn mij geen late uitvoeringen met Herrijzend Nederland op de schaal bekend.

Philips 208U-05

Vrijwel alle, of misschien wel alle, toestellen van het type Philips 208U met de zender Herrijzend

Afstemschaal van late uitvoeringen van de in België gebouwde 204U (links) en daarvan afgeleide NSF H126U (rechts). De afstemschalen zijn op het logo na identiek. De schaalidentificatie en bestemmingsaanduiding links onder is '204 Be-Holl-Eng', het codenummer rechts onder is A3 217 21.0. Een schaalnummer ontbreekt hier.

Nederland op de afstemschaal betreffen de uitvoering 208U-05. Het omgekeerde is ook het geval: alle door mij gesignaleerde exemplaren van de 208U-05 (vele tientallen stuks) hebben zonder uitzondering een afstemschaal met Herrijzend Nederland.

Er zijn een paar twijfelgevallen met Herrijzend Nederland op de schaal, waarbij niet helemaal duidelijk is welke uitvoering van de 208U in het geding is, of waarvan slechts één exemplaar is aangetroffen (208U-01 en 208U-08).

Het is niet helemaal uit te sluiten dat er ook exemplaren van de 208U-05 bestaan zonder Herrijzend Nederland op de schaal. De servicedocumentatie van de 208U-05 vermeldt namelijk codenummers voor schalen die voor exporttoestellen bestemd waren, maar dat heeft mogelijk geen betrekking op de 208U-05. De bewuste servicedocumentatie geldt namelijk niet alleen voor de 208U-05 maar ook voor de uitvoeringen 208U-08, 208U-42 en 208U-44.

Latere uitvoering van de Philips 208U-05, met 4 horizontale witte strepen op de kast. Bij de vele tientallen door de auteur gesignaleerde exemplaren van de 208U-05 staat zonder uitzondering de zender Herrijzend Nederland op de afstemschaal. Foto: Paul Huneker.

Alle bekende toestellen van het type 208U-05 hebben een identieke schaalidentificatie/bestem-

mingsaanduiding (208U-01 HOLL-ENG), verder een identiek codenummer (A3 217 14.0) en ook een identiek schaalnummer (11.0). Desondanks zijn er drie verschillende schalen te onderscheiden, uitsluitend verschillend door de plaats waarop het golflengtebalkje van Herrijzend Nederland op de schaal is aangebracht. Deze verschillen hebben te maken met het feit dat de golflengte van Herrijzend Nederland in de loop van de tijd een paar keer is aangepast (aanvankelijk 420 meter en later 435 en 437 meter).

De kast van de Philips 208U-05 kennen we in twee uitvoeringen: de eerste uitvoering met boven en onder een witte streep (niet afgebeeld) en de latere uitvoering met 4 horizontale witte strepen in het midden (zie afbeelding).

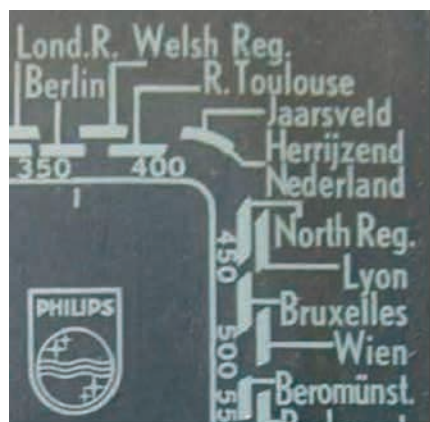
Veel verzamelaars willen graag een Philips 208U met Herrijzend Nederland op de schaal in hun collectie en zoeken actief naar dergelijke schalen. Deze inventarisatie leert dat dat waarschijnlijk alleen historisch verantwoord is bij een 208U-05 (blz. 187).

NSF H54U-05

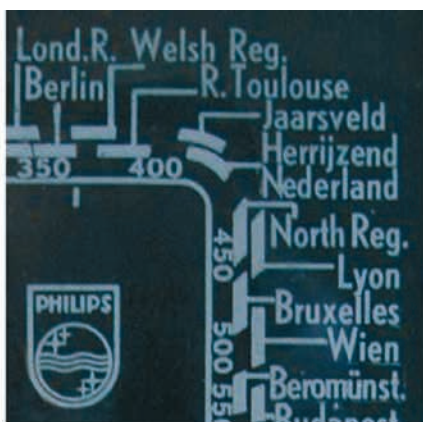
De NSF H54U-05 is elektrisch gelijk aan de Philips 208U-05. Alle meer dan 10 mij bekende exem-

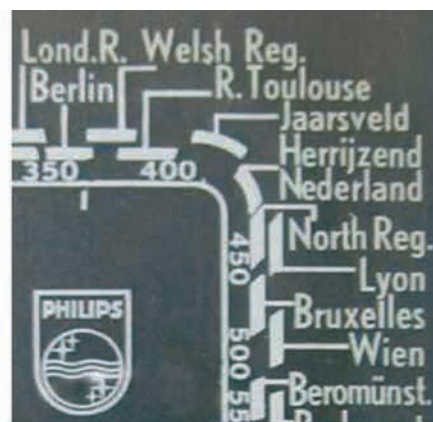
NSF H54U-05, gebaseerd op de Philips 208U-05. Foto: auteur.

Type 1

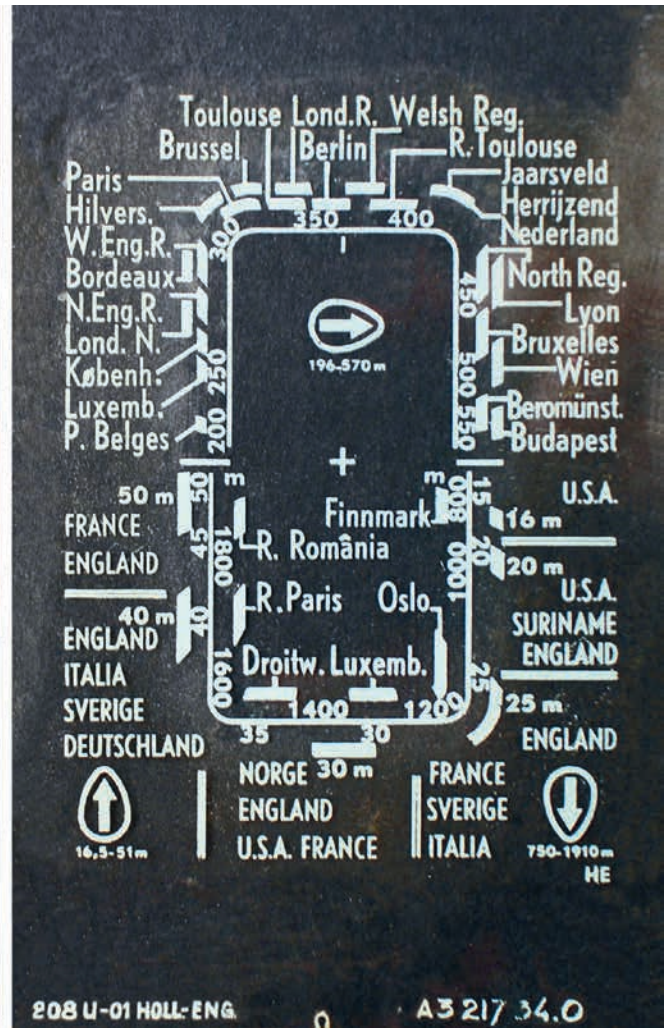
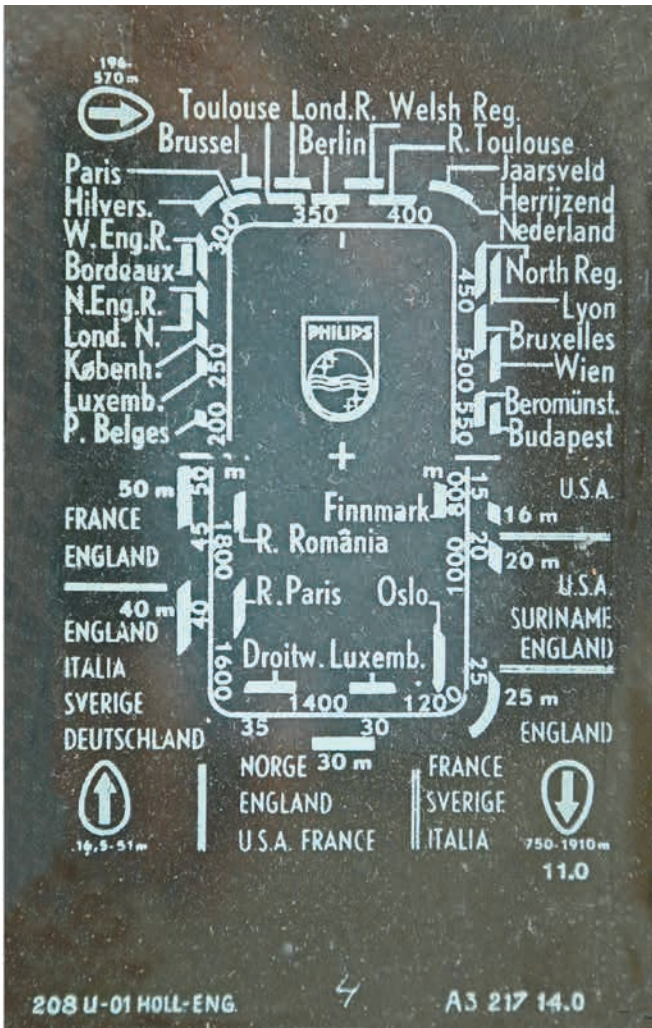

Type 2

Type 3

Fragmenten van schalen van de Philips 208U-05 met Herrijzend Nederland, met identieke schaalidentificatie en bestemmingsaanduiding, codenummer en schaalnummer. Type 1 en 2 corresponderen met een golflengte voor Herrijzend Nederland van 420 meter, type 3 correspondeert met de later in gebruik genomen golflengte van 435 (c.q. 437) meter. Van type 2 is de auteur maar één exemplaar bekend; de schaal bevindt zich op een 208U in het Nostalgie Museum in De Panne (B).

Links de afstemschaal van een Philips 208U-05 met Philips-logo en de zender Herrijzend Nederland (type 1). Schaalidentificatie/bestemming '208U-01 HOLL-ENG', codenummer A3 217 14.0 en schaalnummer 11.0. Foto links: Jacques Hermans. Rechts de afstemschaal van de NSF H54U-05, afgeleid van de Philips 208U-05 (zie hierna). Op de plaats waar meestal een firma-logo prijkt staat nu de pijl die de middengolfpositie van de bandenschakelaar aangeeft. Het codenummer is A3 217 34.0 en het schaalnummer HE. Voor het overige komt de schaal overeen met het type 1 van de 208U-05 links. Foto rechts: Hans op den Camp.

plaren hebben een afstemschaal met Herrijzend Nederland. De schaal zelf is in alle gevallen gelijk aan het type 1 van de 208U-05, maar bevat geen firma-logo. In plaats daarvan is de bovenste pijl naar het midden van de schaal verplaatst. Verder staat op de schaal het codenummer A3 217 34.0 en het schaalnummer HE. Zie foto van de afstemschaal bij de beschrijving van de 208U-05.

Siera S54U

De Siera S54U is het broertje/zusje van de NSF H54U en eveneens elektrisch gelijk aan de Philips 208U-05. Niet alle exemplaren van de S54U hebben een afstemschaal met Herrijzend Nederland. De S54U is namelijk ook geëxporteerd naar o.a. Finland en de Balkan en de uitgevoerde toestellen hebben een aan die bestemming aangepaste schaal (zonder Herrijzend Nederland).

Het aantal geïnventariseerde toestellen van de Siera S54U met Herrijzend Nederland is beperkt en daarom is het niet goed mogelijk algemene uitspraken te doen. In verzamelingen bevinden zich

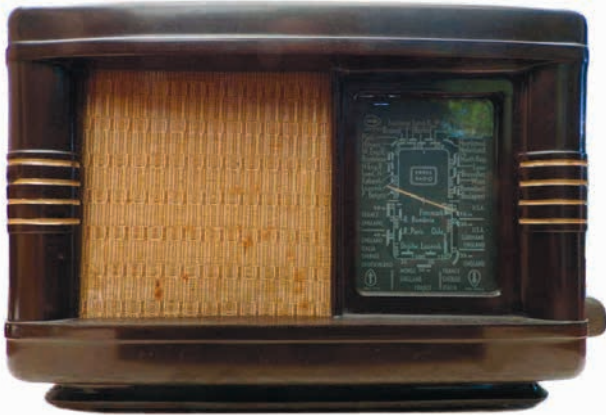
in elk geval twee toestellen met een schaal zoals van een H54U (met schaalnummer HE) en twee met een schaal als van een 208U-05 (type 2).

Erres 454

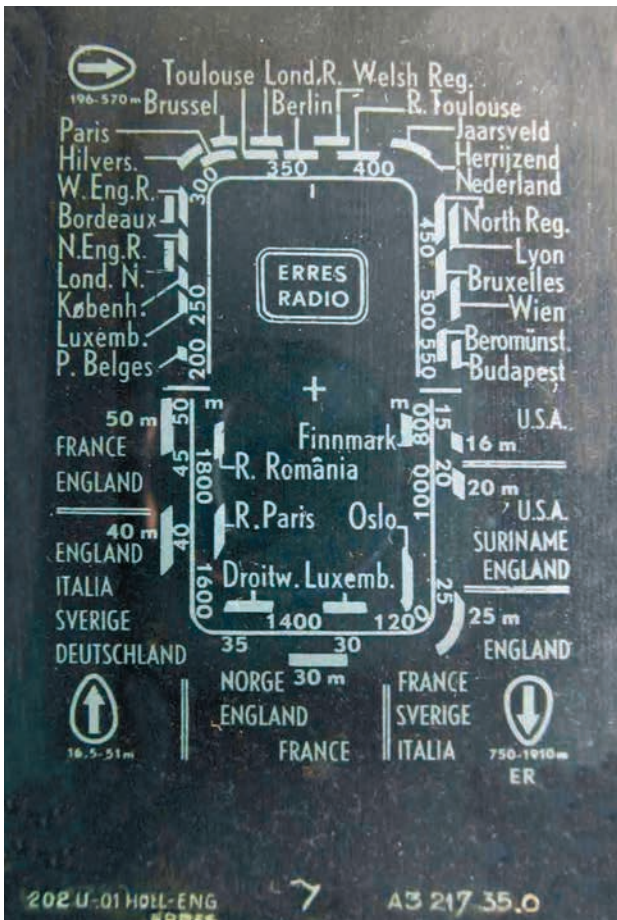
Hoewel Erres in 1945 (nog) geen submerk van Philips was, is er toch een Erres-toestel uitgebracht dat volledig op de Philips 208U-05 was gebaseerd. Het betreft de Erres 454 (zonder het bij Erres gebruikelijke voorvoegsel KY) met op de afstemschaal Herrijzend Nederland.

Eén in verzamelingen getraceerd exemplaar is ondergebracht in de kast van de vroege uitvoering, alle andere exemplaren hebben een kast van de latere uitvoering van de 208U-05 (met 4 horizontale witte strepen).

De afstemschaal is vrijwel gelijk aan die van de Philips 208U-05 (type 1). Het Philips-logo is echter vervangen door een embleem van ERRES RADIO, het codenummer is niet A3 217 34.0 maar A3 217 35.0 en onder de schaalidentificatie/bestemming linksonder is nog het woord ERRES toegevoegd.

Erres 454, gebaseerd op de Philips 208U-05.
Foto: Aad Hoenderdos.

Afstemschaal van Erres 454, met een Erres-
embleem, vermelding van het woord ERRES onder
de schaal-identificatie/bestemming en met code-
nummer A3 217 35.0. Voor het overige is de schaal
gelijk aan die van de Philips 208U-05 (type 1).
Foto: Aad Hoenderdos.

NSF H83U

De NSF H83U is ook een afgeleide van de Philips 208U. In verzamelingen bevinden zich bijna 20 toestellen, in de uitvoeringen H83U-08 en H83U-19. Daaronder bevindt zich slechts één exemplaar met Herrijzend Nederland op de schaal. Het betreft een toestel waarbij evenwel alles naar de 208U-05 wijst (kast, afstemschaal en chassis met het stempel '208 05'), alleen het typeplaatje op de

achterwand wijst naar een H83U-08. Ik ga ervan uit dat we hier te maken hebben met een 208U-05 met een (later) verwisselde achterwand.

Alle overige getraceerde exemplaren van het type H83U hebben een afstemschaal waarop de zenders Hilversum I en Hilversum II staan, met als bestemming 'Holland-België' en met vrij hoge codenummers (A3 217 46, A3 217 81 en A3 217 82). Dit doet vermoeden dat de NSF H83U dateert van de tweede helft 1945, toen 'Herrijzend Nederland' niet meer vanuit Eindhoven in de lucht was (zie hierna).

Radiozenders HN-1, HN-2 en HN-3

Onmiddellijk na de bevrijding van heel Nederland op 5 mei 1945 wordt door de PTT in Den Haag een noodzender in de lucht gebracht op het adres Wasenaarseweg 40, met golflengte 245,5 meter, de vroegere golflengte van de kerkzender Bloemendaal. Deze noodzender, met onbekend vermogen, verzorgt een eigen programma 'Herrijzend Nederland 2', maar relayeert ook de uitzendingen van Herrijzend Nederland uit Eindhoven en na korte tijd ook die van Hilversum 2 (301,5 meter). Die laatste zender heeft trouwens ook een modulatielijn met de studio van Herrijzend Nederland in Eindhoven. Ter onderscheiding krijgen de radiozenders in Eindhoven en Den Haag de verkorte benamingen HN-1 resp. HN-2.

In augustus 1945 beschikt Hilversum 2 over een zendvermogen van 60 kW en is de noodzender HN-2 in Den Haag niet meer nodig. Deze staakt zijn bedrijf in september 1945.

Intussen is op 7 mei 1945 in Ruinerwold (bij Meppel) een mobiele zender opgesteld, 'Herrijzend Nederland 3' (HN-3). Het geheel omvat twee trucks met aanhanger en nog een vrachtwagen en biedt plaats aan een studio, opslagruimte en een voedingsaggregaat met omvormers. Het vermogen van de zender bedraagt 2,5 kW. De gebruikte golflengte is 430 meter, maar ten gevolge van ernstige storing door de Franse zender Rennes moet al snel van golflengte gewisseld worden naar 300,5 meter. Hilversum 2 op 301,5 meter blijkt overigens geen probleem op te leveren.

HN-3 zendt een eigen programma uit, maar relayeert ook Hilversum 2 en vanaf juli 1945, via een lijnverbinding met de studio in Eindhoven, ook het programma van HN-1, dat de eigen uitzendingen in die maand staakt.

Omdat Hilversum 2 vanaf augustus met 60 kW kan uitzenden, is er geen behoefte meer aan ondersteuning door de mobiele zender in Ruinerwold. In oktober 1945 staakt deze zender daarom zijn uitzendingen. HN-3 wordt verplaatst naar het dorpje Genhout (bij Beek) in Zuid-Limburg om daar hiaten in het dekkingsgebied van Hilversum 2 op te vangen. De golflengte blijft aanvankelijk onveranderd 300,5 meter, maar wordt in december 1945 gewijzigd in 245,5 meter, omdat Hilversum 2 op 301,5 meter nu toch storing veroorzaakt.

HN-1 heeft op 11 juli 1945 zijn uitzendingen weliswaar gestaakt, maar daarna vanuit de studio in Eindhoven nog wel steeds het programma Herrijzend Nederland gemaakt en via lijnverbindingen doorgegeven aan HN-2, HN-3 en Hilversum.

Per 19 januari 1946 beëindigt de organisatie 'Herrijzend Nederland' het maken en doorgeven van programma's vanuit Eindhoven en wordt deze opgevolgd door een nieuwe organisatie met de naam 'Radio Nederland in den Overgangstijd'.

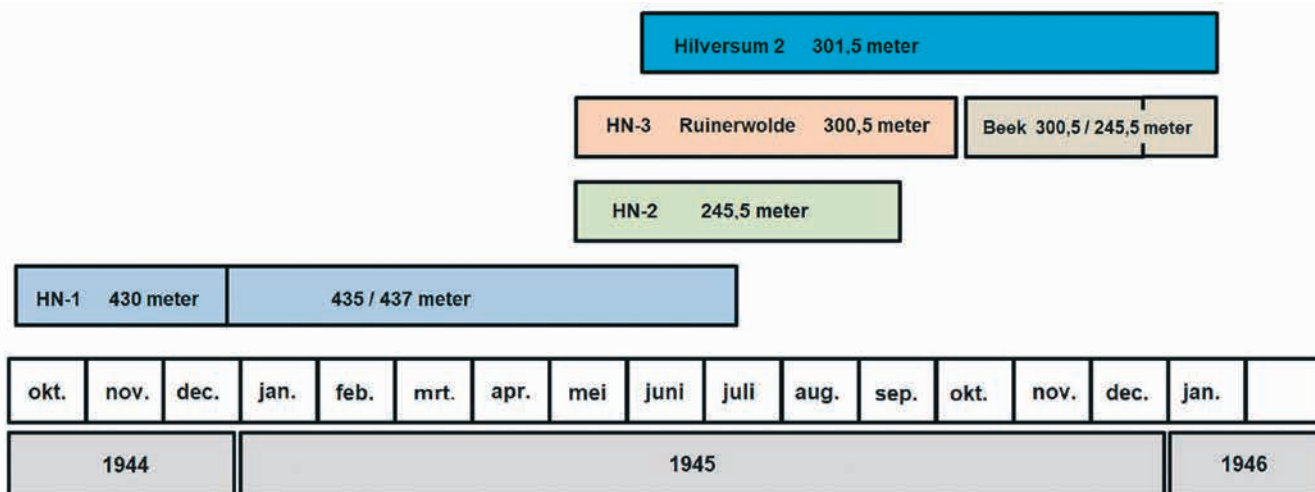
Alle veranderingen van golflengte van HN-1, de introductie van relayeringen via HN-2, HN-3 en Hilversum 2 en het wijzigen van de locatie van zenders (HN-3) maken het nogal onoverzichtelijk via welke golflengte de uitzendingen van Herrijzend Nederland nu precies te beluisteren waren. Bijgaande figuur geeft daarvan een grafisch overzicht.

In het overzicht is in één blik te zien dat de uitzending van radio Herrijzend Nederland vanuit Eindhoven maar ruim 9 maanden heeft geduurd (van 3 oktober 1944 tot 11 juli 1945). Daarna was het in Eindhoven gemaakte programma nog wel enige tijd via de ether te horen, maar dan via andere

golflengtes, die we niet onder de benaming Herrijzend Nederland op afstemschalen aantreffen. M.a.w. het op afstemschalen vermelde station Herrijzend Nederland dekt alleen de periode van oktober 1944 tot juli 1945.

Referenties

- [1] Hier Radio-Oranje, H.J. van den Broek, Uitg. Vrij Nederland Amsterdam, 1947
- [2] Op de golflengte van Radio Herrijzend Nederland, Sjoerd de Vrij, Uitg. Europese Bibliotheek Zaltbommel, 1990
- [3] P. Vijzelaar, 70 Jaar radio-omroepzenders in Nederland, Kluwer Technische Boeken, 1990, ISBN 90 201 2522 2
- [4] Jan Rambonnet, Aether, nr. 34, januari 1995
- [5] Nationaal Archief, Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Algemene Zaken, toegangsnr. 2.03.01, inv. nr. 2257
- [6] Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Defensie te Londen, toegangsnr. 2.13.71, inv. nr. 2678

Uitzending en relayeringen van Herrijzend Nederland in de periode 3 oktober 1944 tot 19 januari 1946.